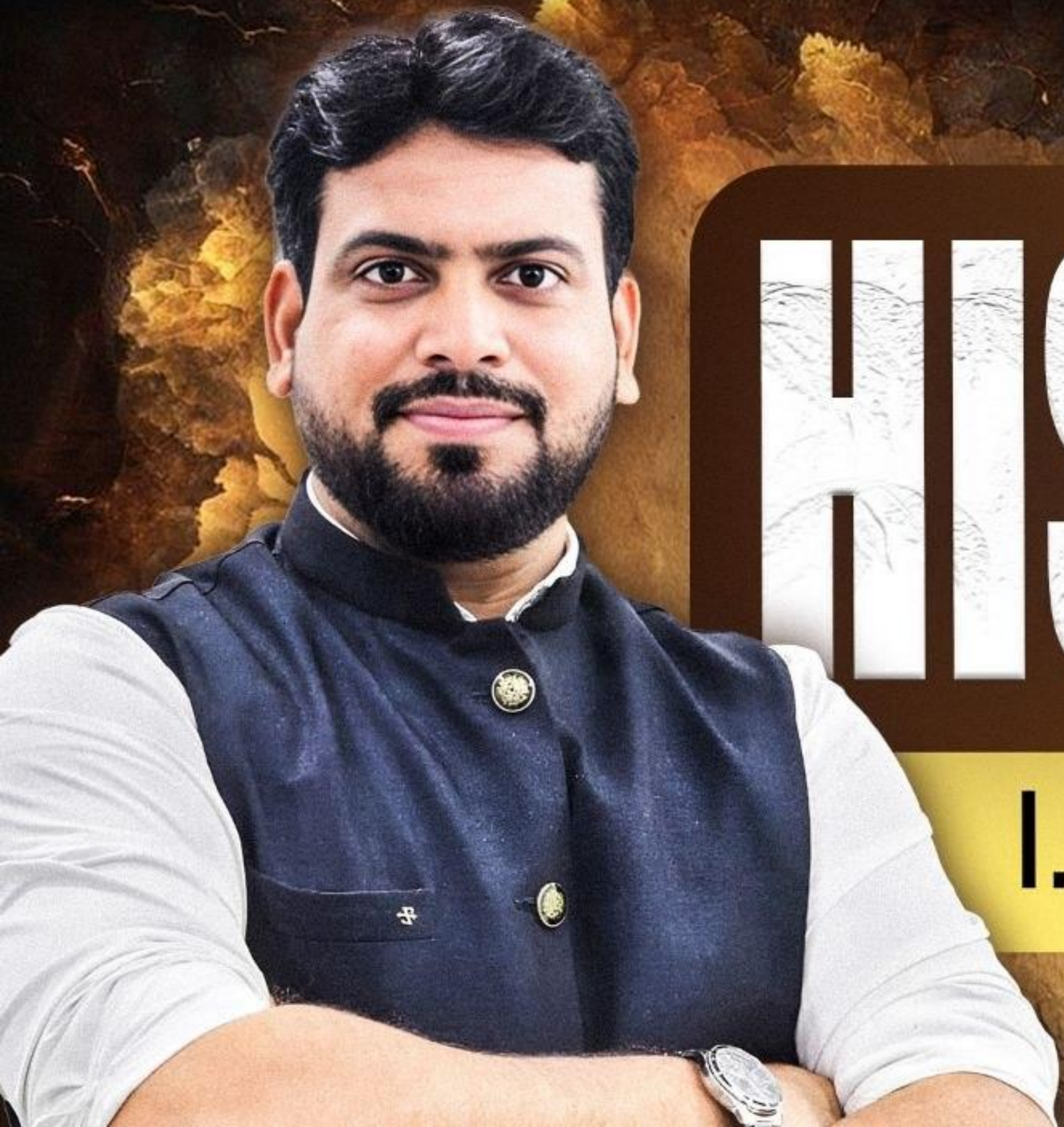

HISTORY BY

I. SHRIKANT

प्रारंभीच्या काळातील गव्हर्नर व गव्हर्नर जनरल

लॉर्ड कॉर्नवॉलिस (1786-1793)

- 1790 - 92 इंग्रज-टिपू सुलतान युध्द
- 1792 च्या श्रीरंगपट्टणमच्या तहाने हे युध्द संपले.

- कॉर्नवॉलिसने भारतात मुलकी नोकरशाहीची निर्मिती केली.
- प्रशासनाच्या सोयीसाठी भारतीय प्रदेशाची जिल्हावार विभागणी केली.
- जिल्हाधिकारी हा जिल्ह्याचा प्रमुख बनविला.
- भारतात इंडियन सिव्हिल सर्व्हिसेस (ICS) ही परीक्षा सुरू करून त्यामार्फत सनदी अधिकाऱ्यांची भरती केली.
- कॉर्नवालिस यास 'भारतीय नागरी सेवांचा जनक' असे म्हणतात.

- प्रशासनात सर्व उच्च पदे इंग्रजांसाठी आरक्षित केली गेली.
- भारतीयांना 500 पौंड वार्षिक वेतनापेक्षा कमी वेतनावर नियुक्ती करण्याचे आदेश दिले.
- भ्रष्टाचार बंद करण्यासाठी कर्मचाऱ्यांच्या पगारात वाढ करण्याचे सुचविले.

- संचालक मंडळाच्या नातेवाइकांना दिली जाणारी पदे, कोणालाही पात्रता नसताना दिली जाणारी पदे हे सर्व बंद केले.

- 1793 : बंगाल प्रांतात कायमधारा पध्दतीचा स्वीकार.

- कॉर्नवालिसने सुरूवातीस दहा वर्षांच्या कराराने जमीनदारांना जमिनीचे वाटप केले परंतु 1793 मध्ये सर जॉन शोअरच्या साथीने यावर पुन्हा अभ्यास करून त्याने जमीनदारांना जमिनीचे कायमचे मालकी हक्क दिले

कॉर्नवॉलिस संहिता तयार केली

कॉर्नवालीस संहिता (Cornwallis Code) ही 1793 मध्ये गव्हर्नर-जनरल लॉर्ड कॉर्नवॉलिसने ब्रिटिश भारतातील प्रशासकीय, न्यायिक आणि पोलीस व्यवस्थेत सुधारणा करण्यासाठी लागू केलेली नियमावली होती.

हे नियमांचे ४८ नियम होते, ज्यांनी भारताच्या प्रशासकीय चौकटीची पुनर्रचना केली, अधिकार विभाजन, कायद्याचे राज्य आणि कायमधारा पद्धती सारख्या गोष्टी लागू केल्या.

या संहितेचे सर्वात महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे कलेक्टरचे न्यायिक आणि महसूल अधिकार वेगळे केले.

कलेक्टरकडे फक्त महसूल गोळा करण्याचे काम राहिले, तर दिवाणी न्यायदानाचा अधिकार जिल्हा न्यायाधीशांकडे (District Judge) देण्यात आला

- जिल्ह्यांमध्ये 'मुन्सिफ' (भारतीय) ते 'जिल्हा न्यायालय' (युरोपीय न्यायाधीश) अशी श्रेणीबद्ध न्यायालयांची रचना करण्यात आली .
- कलकत्ता, ढाका, मुर्शिदाबाद आणि पाटणा येथे प्रांतिक अपीलीय न्यायालये स्थापन केली.
- कंपनीचे कर्मचारी आणि युरोपीय अधिकारी यांनाही स्थानिक कायद्याच्या कक्षेत आणले गेले

फौजदारी न्यायदानातून जमीनदारांचे अधिकार काढून घेऊन, पोलीस ठाणी स्थापन केली आणि दरोगाची नियुक्ती केली.

ही संहिता १८३३ पर्यंत प्रभावी होती आणि तिने ब्रिटिश भारताच्या प्रशासकीय रचनेचा पाया घातला.

सर जॉन शोअर
(1793-1798)

- सर जॉन शोअरने कॉर्नवॉलिसच्या काळात बोर्ड ऑफ रेव्हेन्यूचा अध्यक्ष म्हणून काम केले होते. त्याद्वारे बंगालच्या जमीन महसुलाचा प्रश्न सोडविण्याच्या कामात खूप मदत केली होती.
- ब्रिटिश पार्लमेंटने 'चार्टर ॲक्ट, 1793' हा कायदा पारित केला.

- 1793 चा चार्टर कायदा हा भारतातील ईस्ट इंडिया कंपनीच्या भूमिकेचे नूतनीकरण आणि नियमन करण्यासाठी ब्रिटिश संसदेने पारित केलेला एक महत्त्वाचा कायदा होता. या कायद्याने कंपनीच्या व्यापारी हक्कांची पुन:पुष्टी केली, तिची प्रशासकीय रचना अधिक मजबूत केली आणि हे स्पष्ट केले की तिचा राजकीय अधिकार ब्रिटिश राजसत्तेच्या वतीने कार्यरत होता.

- 1793 च्या चार्टर कायद्याने (ज्याला ईस्ट इंडिया कंपनी कायदा, 1793 असेही म्हणतात) ईस्ट इंडिया कंपनीच्या सनदेला आणखी वीस वर्षांसाठी मुदतवाढ दिली.
- या कायद्याने भारतातील कंपनीचे विशेष व्यापारी हक्क कायम ठेवले, तिची राजकीय भूमिका अधिक बळकट केली आणि गव्हर्नर-जनरलला अधिक अधिकार दिले.

1795 : खर्डयाच्या लढाईत मराठ्यांनी निझामाचा पराभव केला

अहमद शाह अब्दालीचा नातू झमान शाह याने भारतावर हल्ला केला.

लॉर्ड रिचर्ड वेलस्ली
(1798 -1805)

वेलस्ली हा स्वतःला बंगालचा सिंह समजत

वेलस्ली ब्रिटनच्या संसदेचा सदस्य होता

तैनाती फौजेची योजना आखली

- वेलस्लीने 1798 मध्ये सर्वप्रथम निजामावर 'तैनाती फौजेचा' अवलंब केला.
- टिपू सुलतान (1799), अयोध्येचा नवाब (1801), दुसरा बाजीराव पेशवा (1802) यांच्यावर तैनाती फौजेची सक्ती करण्यात आली.

1799 चौथे म्हैसूर युद्ध - टिपूचा मृत्यू

1800 : हिंदी लोकांसाठी कलकत्ता येथे फोर्ट विल्यम महाविद्यालयाची स्थापना.

कंपनीच्या नागरी सेवकांना व ब्रिटिश नागरिकांना येथे खास प्रशिक्षण दिले जात होते.

दुसरे इंग्रज-मराठा युद्ध (1803-05)

- ब्रिटिश प्रभावाबाहेर असलेली मराठे ही एकमेव सत्ता उरली होती.
- तैनाती फौजेच्या तहाची ऑफर मराठ्यांनी धूडकाहून लावली. मात्र मराठा दरबारातील अंतर्गत दुफळीमुळे पेशवा दुसऱ्या बाजीरावाने डिसेंबर 1802 मध्ये ब्रिटिशांची शरण घेऊन तैनाती फौजेचा तह स्विकारला. पुण्यात तैनाती फौज ठेवण्यात आली.

- शिंदे व भोसल्यांना हा तह अपमानास्पद वाटल्याने त्यांनी ब्रिटिशांशी युद्ध केले, मात्र त्यांचा पराभव झाला. दोघांनाही तैनाती फौजेचे तह स्विकारावे लागले.
- **वेलस्लीने** मराठ्यांच्या राजकारणाला विकृत, कपटी संबोधले
- **गोव्याचे संरक्षण** : गोवा फ्रेंचाच्या हाती पडू नये म्हणून वेलस्लीने पोर्तुगिजांशी सल्लामसलत करून गोव्याभोवती संरक्षणार्थ लष्कर ठेवले.

लॉर्ड कॉर्नवॉलिस (1805)

लॉर्ड कॉर्नवॉलिसला दुसऱ्यांदा गव्हर्नर-जनरल म्हणून नेमले.

कॉर्नवॉलिसने भारतात आल्यानंतर लगेचच शिंदे, होळकर इत्यादींशी शांतता प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न केला.

कॉर्नवॉलिस केवळ तीन महिनेच गव्हर्नर-जनरल म्हणून राहिला. गाझीपूर येथे तापामुळे त्याचा मृत्यू झाला.

सर जॉन बार्लो (1805-1807)

- लॉर्ड कॉर्नवॉलिसचा अचानक मृत्यू झाल्यानंतर कलकत्ता कौन्सिलचे एक सदस्य सर जॉन बार्लो यांना हंगामी गव्हर्नर-जनरल म्हणून नेमण्यात आले.

- **1806: वेल्लोरचे बंड**

- **बार्लो**च्या काळात वेल्लोर येथिल भारतीय शिपायांनी बंड केले. वेल्लोर लष्कराचा कमांडर सर जॉन क्रॅडॉक याने विल्यम बेटिंकच्या (तत्कालिन मद्रासचा गव्हर्नर) संमतीने वेल्लोरच्या सैनिकांवर काही बंधने घातली होती.

लॉर्ड मिंटो (1807-1813)

लॉर्ड मिंटोला कंपनीच्या अंतर्गत व्यवहाराचे व भारतीय प्रशासनाचे चांगले ज्ञान होते, कारण त्याने पूर्वी बोर्ड ऑफ कंट्रोलचा सदस्य म्हणून काम केले.

लॉर्ड मिंटो भारतात गव्हर्नर-जनरल म्हणून असतांनाच युरोपात नेपोलियनची ब्रिटनविरूद्ध युद्धे घडून आली.

- मिंटोने सिंधच्या अमिरांशी 'मैत्रीचा करार' करून तेथे फ्रेंचांचा प्रभाव वाढण्यापासून प्रतिबंध केला.
- 1809 : मिंटोने चार्लस मेटकाफ यास पंजाबच्या रणजीत सिंहाच्या दरबारात पाठवून त्याच्याशी 'मैत्रीचा करार' केला, ज्याद्वारे सतलज नदीला कंपनी व पंजाबमधील सीमा समजण्यात आले.

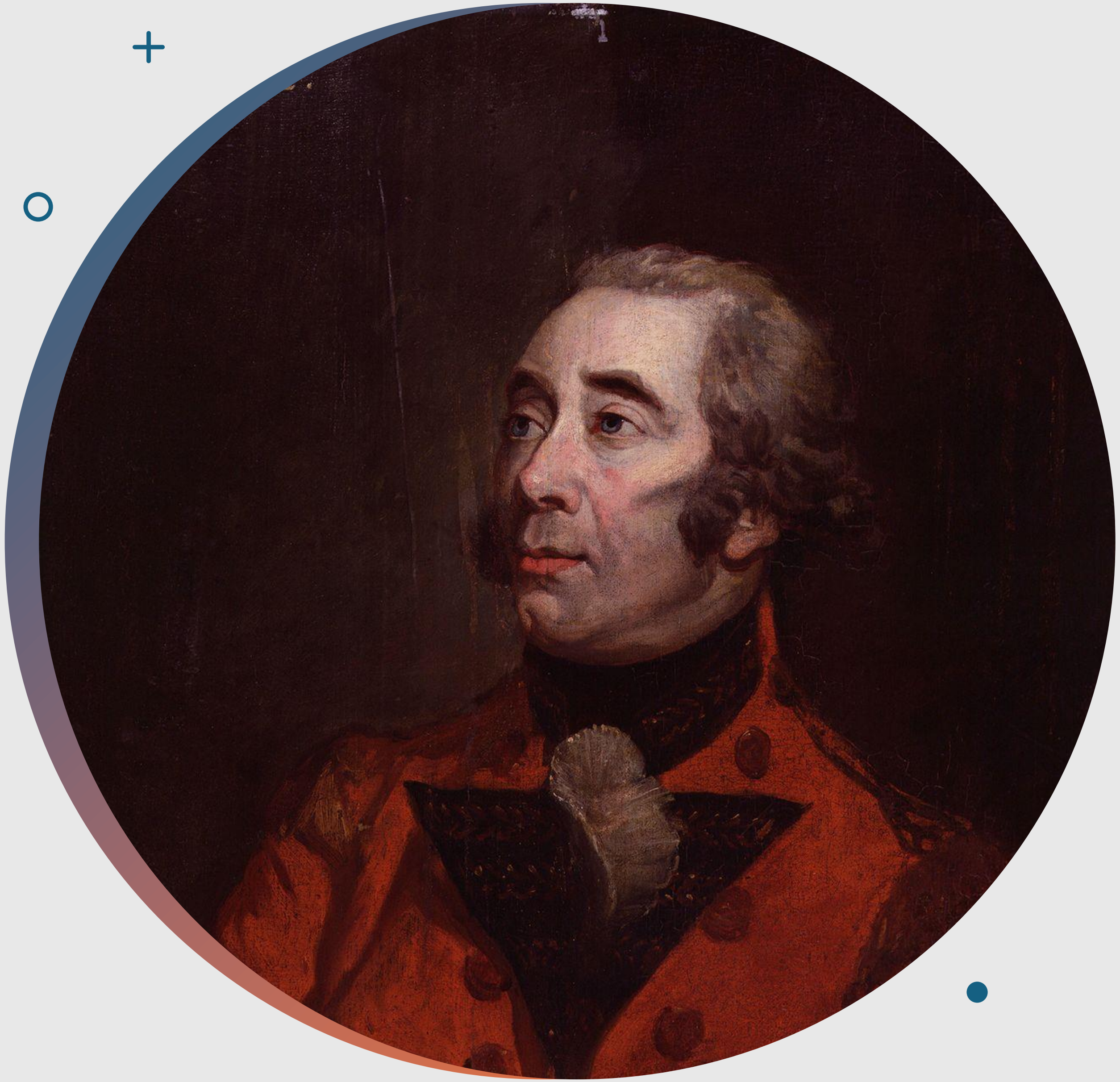

लॉर्ड हेस्टिंग्ज (1813-23)

- 1816 : इंग्रज - नेपाळ युद्ध. नेपाळचा पराभव
- नेपाळ वरील विजयामुळे मार्क्वेस ऑफ हेस्टिंग्ज म्हणून संबोधले जाऊ लागले

1816 - 17 : पेंढारयांचा यशस्वी बंदोबस्त केला

1817 - 18 : तिसरे व शेवटचे इंग्रज मराठा युद्ध

लॉर्ड हेस्टिंग्ज ची तुलना लॉर्ड **वेलस्लीशी** केली जाते

लॉर्ड ॲमहर्स्ट (1823-1828)

- हेस्टिंग्ज व ॲमहर्स्ट यांच्या दरम्यान ॲडमने हंगामी गव्हर्नर-जनरल म्हणून काम केले होते.
- त्याच्या अल्पशा काळात ब्रिटिश 'व बर्मा यांमधील संबंध बिघडले दरम्यान पूर्ण वेळ गव्हर्नर-जनरल म्हणून ॲमहर्स्ट भारतात आल्यानंतर लगेचच त्याला बर्माविरूद्ध युद्ध घोषित करावे लागले.

- **1824 - 26 : पहिले इंग्रज-बर्मा युद्ध :**
- ब्रिटीश ईस्ट इंडिया कंपनी आणि बर्माच्या कोन्बाँग राजवंशातील संघर्ष होता. आसाम, मणिपूर आणि अराकानमधील सीमावादावरून हे युद्ध सुरू झाले, ज्याचा शेवट फेब्रुवारी 1826 मध्ये **यांडाबोच्या तहाने** झाला.
- या युद्धात ब्रिटिशांनी विजय मिळवून आसाम व किनारपट्टीचा भाग आपल्या ताब्यात घेतला.

लॉर्ड विलियम बेंटिंक (1828 -35)

- विल्यम कॅव्हेंडिश बेंटिंक याने ब्रिटिश लष्करात लेफ्टनंट कर्नल या नात्याने नेपोलियनच्या लष्कराविरूद्ध युद्धात भाग घेतला होता.
- 1796 : मध्ये तो ब्रिटिश पार्लमेंटचा सदस्य
- 1803-07 : मद्रासचा गव्हर्नर म्हणून नेमण्यात आले.

- 1828: बंगालचा गव्हर्नर जनरल म्हणून नेमण्यात आले.
- 1828 : इनाम कमिशनची स्थपना केली
- न्यायालयाचे कामकाज पर्शीयन भाषेतून चाले ते प्रादेशिक भाषेतून चालवण्यात यावे असा आदेश दिला

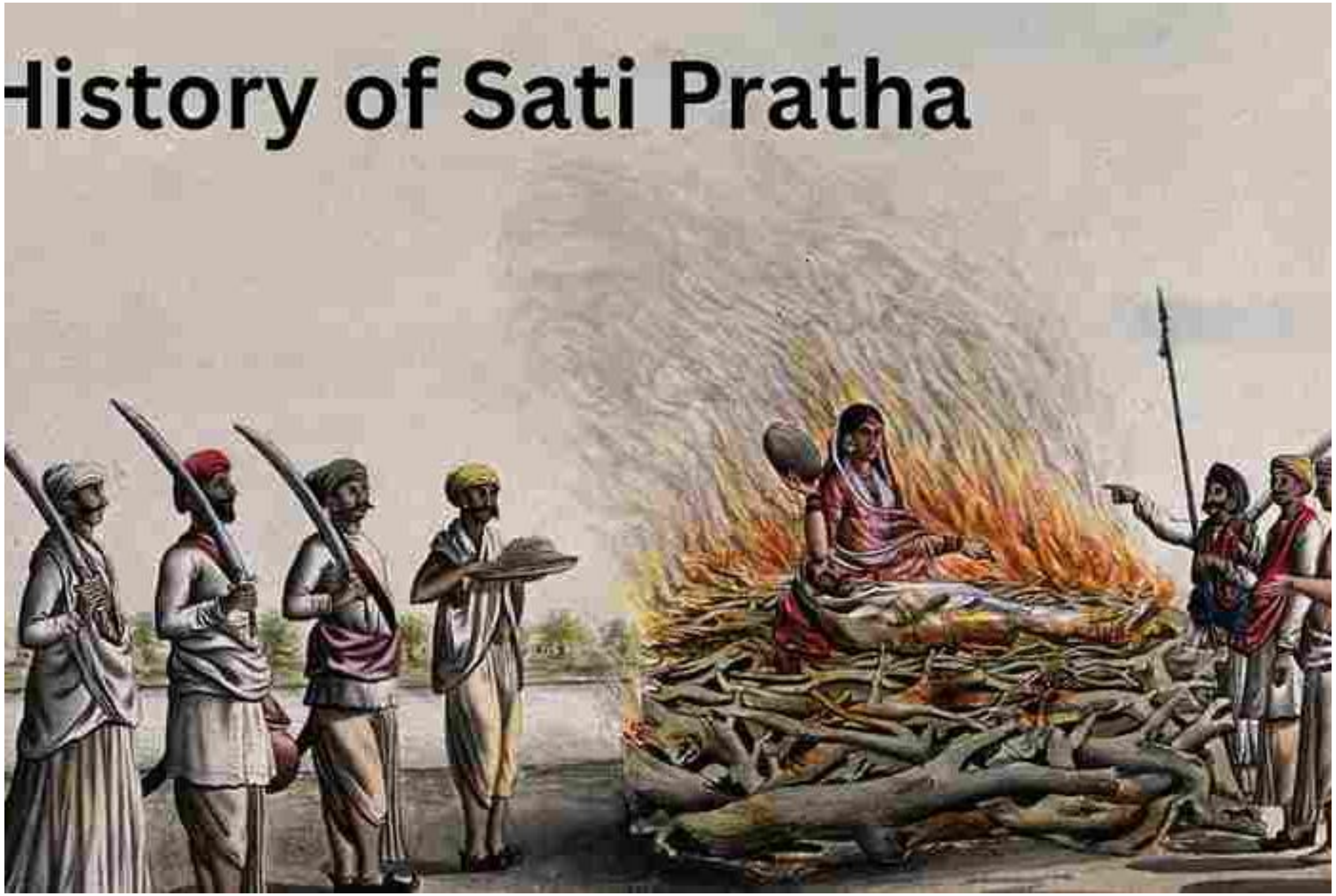

1829 : सती प्रथाविरोधी कायदा

- बेंटिंकवर जेम्स मिल व जेरेमी बेंथम यांच्या उदारमतवादी विचारांचा प्रभाव.
- कंपनीच्या नौकरांचे पगार कमी केले
- लष्करातील वृद्धांना निवृत्त करून निवृत्तिवेतन देण्याचे ठरले. ज्यामुळे राज्यकारभारातील अनावश्यक खर्च कमी झाला.

- अलाहाबाद येथे महसूल मंडळाची नियुक्ती केली
- चीनमध्ये अफूची थेट विक्री करता यावी म्हणून माळव्यातील अफू लागवडीस प्रोत्साहन दिले.
- माळवा ते मुंबई अफू पाठविण्यासाठी परवान्याची नवी पद्धत सुरू केली.

- 1833 च्या चार्टर ऍक्ट नुसार बंगाल चा गव्हर्नर हा संपूर्ण भारताचा गव्हर्नर जनरल बनला
- 1834 : आग्रा प्रांताची स्थापना
- आग्रा येथे सर्वोच्च न्यायालय स्थापन केले

- ठगांचा बंदोबस्त केला
- 1833 :   मेकॉलेच्या अध्यक्षतेखाली लॉ कमिशन.
- 1835 - शिक्षणाचे माध्यम इंग्रजी (मेकॉले).

- 1835 - कलकत्ता वैद्यकीय महाविद्यालय.
- हिंदू धर्मानुसार ज्या व्यक्तीने दुसऱ्या धर्माचा स्वीकार केला, त्याला वडिलोपार्जित संपत्ती मिळत नसे. पण बेंटिंकने कायदा केला की, ईसाई धर्म स्वीकारला तर धर्मांतरित व्यक्तीला अशा संपत्तीत हिस्सा मिळेल.

- कूर्ग (1834), काचर, जैतिया (1834), म्हैसूर(1831) ही संस्थाने ताब्यात घेतली
- ग्रँड ट्रंक रोडच्या निर्मितीस सुरुवात.
- पेनिन्सुला व ओरिएण्टल या आगबोट कंपन्या सुरू केल्या. (**उद्देश:** भारत आणि इंग्लंड दरम्यान वेगवान टपाल आणि प्रवासी वाहतूक सुरू करणे.

THANK YOU